

ANTON CZECHOW

Ur. w Taganrogu 17 stycznia 1860, zm. 15 lipca 1904 w niemieckim kurorcie Badenweiler.

Dramaturg i prozaik rosyjski.

Urodził się w Taganrogu nad Morzem Azowskim w rodzinie kupieckiej. Ojciec, Paweł Jegorowicz, radził sobie w interesach średnio, a że Czechow miał pięciu braci, w 1876 rodzina przeprowadziła się z przyczyn ekonomicznych do Moskwy. Anton pozostał, aby ukończyć szkołę. Dopiero w 1879 pojechał w ślad za bliskimi.

Zapisał się w Moskwie na studia medyczne, które ukończył w 1884. Jeszcze w czasie studiów podjął współpracę z pismami literackimi. Już debiutanckie humoreski (*Śmierć urzędnika*, 1883, *Kameleon*, 1884) pozwoliły rozpoznać u Czechowa pióro niebanalne, choć obdarzone specyficznym poczuciem ironii.

Pisał intensywnie, także prowadząc praktykę lekarską. Na początku nie był pisarzem zbyt popularnym. Stawiał swym czytelnikom wysokie wymagania. Pierwsze nowele Czechowa nie wzbudziły entuzjazmu czytelników, trudne teksty dramatyczne nie uzdrowiły inscenizatorów. Przez wiele lat był jednak namiętnym uczestnikiem życia teatralnego. Pisał felietony oraz opowiadania o bohaterach ówczesnej rosyjskiej sceny.

W 1892 kupił majątek Mielichowo, gdzie pracował ofiarnie jako lekarz i kurator szkoły wiejskiej. Był radnym ziemskim. Napisał wówczas m.in. opowiadania *Chłopi* oraz *W parowie*. W 1894 wydał książkę publicystyczno-naukową *Sachalin*, w której – odbywszy podróż na wyspę katorżników – opublikował materiały dokumentalne o życiu zesłańców. Zaawansowana gruźlica zmusiła go w 1897 do kuracji w Nicei. Po powrocie w 1898 zamieszkał w Jalcie na Krymie.

W 1901 poślubił Olgę Knipper, aktorkę zespołu Stanisławskiego, interpretatorkę wielu pierwszoplanowych postaci w sztukach Czechowa.

Jako dramaturg debiutował źle przyjętym przez widzów i krytykę w 1887 *Iwanowem*. Opublikował wówczas wiele komedii, m.in. *Niedźwiedzia* i *Oświadczyńny*. Dopiero spotkanie z Konstantym Stanisławskim pomogło mu w triumfie scenicznym.

Stanisławski, wybitny reformator dziewiętnasto- i dwudziestowiecznego teatru, twórca legendarnego teatru MChT, późniejszego MChAT, wystawił w 1898 *Mewę*, która przyniosła Czechowowi rozgłos. Napisane dla zespołu Stanisławskiego „trudne komedie” *Wujaszek Wania*, *Trzy siostry* i *Wiśniowy sad* dały pisarzowi oczekiwany sukces i popularność.

Stanisławski wyprzedził tendencje epoki, tworząc teatr zrywający z dawnymi konwencjami gry aktorskiej. Zmuszał aktorów do wiarygodnych, niemal naturalistycznych zachowań na scenie, dalekich od pozytywistycznej umowności czy romantycznej egzaltacji.

W Europie propagatorem twórczości Czechowa był Aleksiej Suworin, właściciel prawniczego petersburskiego dziennika „Nowy Czas”. Za własne pieniądze drukował i wystawiał dzieła Czechowa w Paryżu i Londynie, finansował także podróże Czechowa po Europie. Autor

Płatonowa zmarł 15 lipca 1904 podczas kuracji w Badenweiler.

Suworin napisał o nim: „Zmarł młodo, po wielu podróżach, wielu napisanych utworach, wielu miłościach, po współdziałaniu przy planach naprawy społeczeństwa. Zmarł, zamówiwszy szampana, jego trumnę przewieziono w wagonie kolejowym z napisem »świeże ostrygi«.

Ta świadomość śmierci i drogocennych chwil życia była źródłem jego zmysłu względności, to znaczy dystansu, który wystarcza, aby nie przeoczyć śmieszności dramatów”.

Kameleon

Geneza utworu

Czechow, pisząc nowelę, właśnie kończył studia medyczne, ale w sportretowanych fizjonomiach nie dostrzegamy oka medyka, lecz znakomitego psychologa. Autor noweli *Kameleon* wykazał w tej miniatrze niemal dziennikarski talent obserwacyjny, a choć najpierw jako student, potem jako lekarz współpracował z moskiewskimi czasopismami, to przecież rasowym publicystą nie był.

Bliższy był mu temperament liryka niż reportera. Karierę literacką zaczął pod pseudonimem Antosza Czechonte – pierwsze, raczej beztrojskie humoreski publikował w pismach satyrycznych (debiutował w 1880 humoreską *List do uczonego sąsiada*). Prędko zyskał popularność jako autor tygodnika „Odpryski”. W latach 1883–1885 napisał m.in. *Śmierć urzędnika*, *Grubego i cienkiego*, *Maskę*, *Kaprala Priszymbiejew* – uznawane do dziś za arcydzieła gatunku.

Gatunek na tle tradycji

Kameleon to utwór niezwykle. Nosząc cechy gatunkowe noweli, w istocie rzeczy jest jednoaktową minikomedią z elementami monologu wewnętrznego i błyskotliwymi dialogami; można by nawet użyć określenia nowoletka komediowa.

Historycznie nowela to krótki utwór epicki o skondensowanej, wyraziście zarysowanej akcji, prowadzącej do punktu kulminacyjnego, w którym rozstrzygają się losy bohatera, i o zdecydowanej puencie. Za prawodawcę gatunku historycy literatury uznają G. Boccaccia, autora renesansowego *Dekameronu*.

Oprócz trójdzielnej budowy nowelę wyróżnia jeden wątek i jeden bohater przejrzystej fabuły, często o dramatycznym charakterze. W XIX wieku nowelę polubili realiści, gdyż konwencja ograniczała rozwlekłe opisy, niekończące się charakterystyki bohaterów, dygresje i komentarze autora. Za jednym z tytułów Boccaccia powiada się: każda nowela ma swojego „sokoła”, czyli załączek kompozycyjny, wokół którego skupia się akcja. W noweli Czechowa to nieszczęsny psiak brata generała Żygałowa.

Świat przedstawiony

W *Kameleonie* wraz z rewirowym Oczumiełowem kroczymy przez dość wyludniony prowincjonalny plac targowy. Świadcami zdarzenia są tylko „otwarte drzwi sklepów i szynków”. Ten „smętny” obraz pozbawiony jest postaci do momentu zawiązania akcji, gdy ze składu drzewa kupca Piczugina wybiegł pies skaczący na trzech łapach, a za nim pijany złotnik Chriukin, który „dla kawału, papieros mu w mordę pchał”. Wrzawa i policyjne śledztwo wywołują zbiegowisko.

Czas akcji

Akcja trwa około kwadransa. Tekst przypomina udratyzowany reportaż, w którym wydarzenia dzieją się w swoistym czasie teraźniejszym. Jesteśmy uczestnikami zdarzeń i świadkami postępów (a nawet myśli) bohaterów.

Miejsce akcji

Plac targowy.

Bohaterowie

Rewirowy Oczumiełow „w nowym płaszczu, z zawiniątkiem w ręku”. Policjant o dużym talencie aktorskim („surowo ruszając brwiami i pochrząkując”) oraz skłonnościami do uprawiania retoryki. Nadgorliwy urzędnik („Ja tego płazem nie puszcze! Ja wam pokażę, żeby tak psy rozpuszczać! Czas zwrócić uwagę na tych panów, którzy nie chcą

podporządkować się przepisom! Gdy mu wlepię karę, draniowi, to będzie dobrze wiedział, co to jest pies czy inne bezańskie bydło"! i – jak się okazuje – wyjątkowo utalentowany konformista, zmienia zdanie po każdej z zasłyszanych opinii o pochodzeniu psa („Generała Żygałowa? Hm!... Zdejmij no, Jeldrin, ze mnie płaszcz. Strach, jak gorąco! Chyba będzie deszcz... Jednego tylko nie rozumiem, jak on mógł ciebie ugryźć? – Oczumiełow zwraca się do Chriukina. – Czyż on może sięgnąć ci do palca? Toć on malutki, a z ciebie taki dryblas! Ty pewnie rozharatałeś palec o jakiś gwóźdź, a potem przyszło ci do głowy, że może uda się na tym zarobić”).

Jeldrin, rudy stójkowy z sitem pełnym skonfiskowanego agrestu – policjant posłusznie wykonujący rozkazy, trochę chłopiek-roztropek.

Złotnika Chriukina poznajemy, gdy „w perkalowej, nakrochmalonej koszuli i w rozpiętej kamizelce”, „pochylony ku przodowi, biegnie za psem”. Stać go w zaciętrzewieniu na wyczyny kaskaderskie („nagle pada na ziemię, chwytając [psa] za tylne łapy”). „Człowiek pracujący” pewien swego bogactwa, czyli pozycji społecznej.

Ważną postacią noweli jest kucharz generała, Prochor, który rozwiązuje zagadkę własności spornego psa.

Niemym, bo przestraszonym bohaterem zdarzeń jest „młody szczeniak, biały chart z ostrą mordką i żółtą plamą na grzbiecie”. Autor pisał: „w jego łzawiących się oczach widać przygnębienie i strach”.

Zdarzenia

Zabłąkany chart brata generała Żygałowa ugryzł w składzie drewna w palec pijanego jubilera. Jubiler – pijany i wściekły – rozpoczął pogoń za szczeniakiem, choć sam sprowokował zdarzenie, wciskając psu papierosa do pyska.

Rewirowy Oczumiełow wkracza, aby wyjaśnić „zakłócenie porządku”. W zależności od tego, czy okoliczności wskazują na bezpieczeństwo psa, czy na generalską własność – niczym tytułowy kameleon kolor – on zmienia zdanie o sprawie.

Kompozycja

Niezwykle zwarta. Dramatyczna. Wartkiemu sporowi o właściciela psa towarzyszą charakteryzujące każdą z postaci dialogi i przemiana rekwizytów – funkcja pogryzionego palca złotnika, wkładanie i zdejmowanie

wanie płaszczą rewirów. To atrybuty osób wyrażające nagłą zmianę ich statusu lub uczuć.

Styl i język

Język charakterystyczny dla przedstawicieli grup społecznych dziewiętnastowiecznej Rosji.

Konteksty i nawiązania

Literackie dzieło Czechowa nakłada się na przemiany dziewiętnastowiecznego świata. Pierwszym z ważnych kontekstów są przemiany polityczne: upadek znaczenia szlachty, skorumpowanie dawnych elit, budzenie się radykalnych nastrojów społecznych. To wszystko powoduje narodzenie się nowego typu odbiorcy – świadomego proletariusza i nowego typu kultury – popularnej, charakteryzującej się upadkiem autorytetów oraz inwazją wynalazków technicznych: wysokonakładowej prasy, fotografii, komiksu i kina.

Aspekt drugi, który wyraziła m.in. dramaturgia Ibsena i Strindberga, to powstanie nowoczesnej psychologii i osoba Zygmunta Freuda – biologa i lekarza, który podjął w latach 70. XIX wieku pracę w Laboratorium Fizjologii i Neurologii Uniwersytetu Wiedeńskiego. Freud odbył praktykę w paryskim szpitalu Salpêtrière. Poznał tam możliwość wywołania oraz cofnięcia hysterii za pomocą hipnozy. W swojej prywatnej praktyce zaczął stosować nowoczesne metody leczenia zaburzeń psychicznych. W listopadzie 1899 opublikował *Objaśnianie marzeń sennych*. W 1901 słynną *Psychopatologię życia codziennego*, w której po raz pierwszy użył terminu psychoanaliza. Na początku lat 20. XX wieku Freud uogólnił swoją teorię. Zajął się kwestią podstawowych popędów (libido, śmierć) oraz rolą kultury w kształtowaniu osobowości człowieka, co – w znacznej mierze intuicyjnie – praktykował także Czechow.

Inspiracją estetyczną teatralnego dzieła Czechowa z pewnością był impresjonizm, nurt w sztuce europejskiej, później także amerykańskiej, który zapoczątkowała grupa paryskich artystów z Atelier Gleyère oraz Académie Suisse w latach 1874–1886. Zerwanie nowej sztuki z akademizmem miało miejsce w atelier fotograficznym Nadara w 1874. Artyści dążyli do oddania zmysłowych, subiektywnych wrażeń bardziej niż do odwzorowania rzeczywistości w jej „fotograficznym” kształcie.

Sztuce Czechowa – obok fotografii – towarzyszy także kino. Wynalazek medialny, który gruntownie przebudował wyobraźnię epoki. Pierwszy aparat do utrwalania scen ruchomych zbudował w 1891 Thomas A. Edison, lecz upowszechnił się nieco starszy kinematograf Augusta i Louisa Lumière, ściągając do kin i na projekcje objazdowe rzesze sympatyków. Pionierem filmów fabularnych, z którymi podejmie walkę teatr, był Georges Méliès, twórca *Podróży na księżyc* z 1902. Już w 1910 wyświetlono we Francji film z udziałem aktorów Komedii Francuskiej. Istniały już wówczas tysiące sal kinowych.

Fenomen dzieła Czechowa określił rok 1897. W restauracji Słowiański Bazar w Moskwie spotkali się wówczas Konstanty Stanisławski i Władimir Niemirowicz-Danczenko. Postanowili stworzyć nowy teatr – Moskiewski Teatr Artystyczny, jedną z najszlachetniejszych scen świata. Podczas prób Stanisławski opracowywał system, który stał się podstawą dla aktorów XX wieku. Za cel aktorstwa Stanisławski uznał osiągnięcie prawdy emocjonalnej – aktor musiał m.in. „odgadnąć” życiorys postaci z czasów, zanim pojawiła się na scenie, i sięgać do własnych emocji, przypomnieć sobie zachowania i odczucia, aby odtworzyć sytuację scenicznego bohatera.

MChT dał pierwsze przedstawienie w październiku 1898. Po dwóch miesiącach wystawił *Mewę* Czechowa. Aktorzy Stanisławskiego pokazali pogłębioną psychologię postaci. Teatr odniósł sukces.

Najważniejsze cytaty

Gdyby wszyscy zaczęli gryźć, to już lepiej nie żyć na tym świecie.

(Opr. L.P.)